

ŞAH İSMAİL-İ SAFEVİ HAKKINDA ULAŞABİLDİĞİM KAYNAKLAR

ŞAH İSMAİL-İ SAFEVİ HAKKINDA ULAŞABİLDİĞİM KAYNAKLAR

Değerli arkadaşlar.

Şah İsmail ile onun öncülüğünde kurulan Safeviler devleti hakkında yürüttüğümüz tartışmalara, bir akademisyen olan İbrahim Bahadır arkadaşımızın katılması, hem konuya olan ilgili artırdı, hem de muhabbetin seviyesini yükseltti, bunu herkes gibi memnuniyetle karşılıyorum. Bu konu ile ilgili bütün yazılanları – tartışmaları ilgiyle izliyorum.

Bu muhabbet dolayısıyla yazılanları okuyunca, Safevi devletinin kuruluşu ile Şah İsmail'in hayatını anlatan kaynaklar konusunda, hem bazı noktanın altını çizmek, hem de o konuda bildiklerimi paylaşmak ihtiyacı hissettim.

Bu konuda en önemli kaynaklardan biri, Rumlu Hasan ya da başka bir söyleyişle Hasan-ı Rumlu'nun yazdığı, "Tarihlerin en güzeli" anlamına gelen "Ahsenü't Tevârih" adlı kitabıdır². Rumlu Hasan'ın, 1494 yılından 1525 yılına kadar ki olayları anlattığı, kitabın ikinci cildi diye bileceğimiz kısmını, Cevat Cevan'ın çevirisiyle, Ardıç yayınları, "Şah İsmail Tarihi"³ adıyla yayınladı. Kitabın birinci cildi diyebileceğimiz, 1404 yılı ile 1493 yılları arasındaki tarihi olayların anlatıldığı kısmını ise, Türk Tarih Kurumu Mürsel Öztürk'ün çevirisiyle orijinal adı olan, "Ahsenü't Tevârih"⁴ adıyla yayınladı. Türk Tarih Kurumunca çıkan kitap büyük boy 648 sayfa, Ardıç yayınlarının ki küçük boy 256 sayfa.

Rumlu Hasan'ın, kitabının yayınlanan bu ciltlerinin, hangi yılları kapsadığı bahsinden de anlaşılacağı gibi, Türk Tarih Kurumu yayını –genel olarak- Safevi Devletinin kuruluşu öncesini, Ağgoyunlu (Akkoyunlu) devleti tarihini kapsıyor. Ama kitabın başında yer alan, kitabın Farsçasını yayına hazırlayan, Dr. Abdül - Hüseyin-i Nevai'in önsözü, kitap hakkında önemli bilgiler veriyor. Bu ön sözden kitabın, 1577 yılına kadar gelen bir zaman dilimindeki olayları anlatmış olduğunu anlıyoruz⁵. Ama

Türkiye'de kitabın bu yıllarını kapsayan kısmını yayınlayan Ardıç yayınları, her nedense kitabı 1525 yılı olaylarının anlatımıyla bitiriyor. Buradan şu sonuca varabiliriz, kitabın yaklaşık olarak 50 yıllık bir dönemini anlatan kısmı hala çevrilmeyi bekliyor.

Daha önce de bir yazımda yadırgadığımı yazmıştım, Türk Tarih Kurumu yayınında çeviriyi yapan Mürsel Öztürk, kitabın ikinci cildini yayınlamayacaklarını, kitabın

önsözünde şöyle açıklıyor. "Biz, nişarinin Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlular konusunda sağlam kaynaklara dayanarak verdiği açıklamaları tercüme ederken, uzmanlık alanı olmayan ve genellikle son zaman Batılı tarihçilere dayanarak yaptığı Osmanlı tarihi konusundaki açıklamalarını ise çevirmeyerek, okuyucuyu o konunun en sağlam kaynağı sayılan Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihine, sayfalarını belirterek yönlendirdik". Bu konudaki düşüncelerimi, bir vesile ile daha önce yazdığım için, burada sadece yadırgadığımı belirtmekle yetiniyorum.

Hem Şah İsmail'in yaşamını, özellikle de çocukluk yıllarındaki sıkıntılarla geçen dönemini, hem de Safevi devletinin oluşum sürecini iyice anlamak için, onun öncesini, yani Şah İsmail'in dedesi Uzun Hasan'ın Akkoyunlu devletinin tarihini bilmek elzemdir. Bunu öğreneceğimiz iki önemli kaynak var, bunlardan birisi yukarıda yazdığım Hasan-ı Rumlu'nun "Ahsenü't Tevâhîr" adlı kitabının, birinci cildi diyebileceğimiz, o dönemi anlatan bölümünü yani Türk Tarih Kurumunca çıkarılan cildini okumak, incelemektir. Önemli diğer bir kaynaksa, Akkoyunlu Tarihini anlatmak için yazılmış olan, bu alanın temel eseri sayılan, Ebu Bekr-i Tihrani'nin "Kitab-ı Diyarbekriyye"6 adlı kitabıdır. Bu değerli eser, -yine- Prof. Dr. Mürsel Öztürk'ün çevirisiyle 2001 yılında Kültür Bakanlığınca yayınlandı; büyük boy 402 sayfa; kitabın orijinal halini (Arap harfleriyle olduğu gibi) Faruk Sümer'in önsözyle Türk Tarih Kurumu yayınladı.

Şah İsmail ile onun öncülüğünde kurulan Safevi devleti söz konusu olunca hem batılı yazarların hem de Oktay Efendiyev'in en çok önemseydiği kaynak 1926 yılında, İngiltere'de çıkan adıyla ünlü "Don Juan of Persia"7 adlı kitaptır. Bu kitap Safevi devletinin, İspanyaya diplomat olarak gönderdiği heyet içindeki, Bayat boyundan Oruç beyin, İspanyollara Safevileri tanıtmak için yazdığı, "Tarih-i Şah İsmail-i Safeviye"8 adıyla 1604 yılında İspanyada yayınlanan kitabın bir bölümüdür. Bu kitabın bir bölümünü, Denison Ross adlı bir yazar, İngilizceye çevirip, 1926 yılında, "Don Juan of Parsia" adıyla yayımlıyor9. Don Juan of Persia kitabını Oktay Efendiyev buradan alıp Rusçaya çeviriyor.10 Bu kitap henüz Türkçeye çevrilip yayınlanmadı11.

Ben bu yazımı yazdıktan sonra söz konusu bu kitap Aveste Yayın evince "Persli Don Juan" adıyla yayımlandı.

Safevilerin Akkoyunlu Devletiyle ilişkisinin anlaşılması için, Walther Hinz'ın, "Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd"12 adıyla dilimize çevrilip, Türk Tarih Kurumunca, -birinci baskısı 1948 yılında ikinci baskısı da 1992 yılında - yayınlanan kitabı çok önemli bir kaynak kitaptır. Bu kitap Akkoyunlu Devleti ile Safevi ailesinin ilişkilerinin gelişim sürecine bütünlüklü bir çerçeve verdiği gibi Anadolu'da Safevi tarikatının etkin olmasına yol açan, Timur'un Ankara savaşında esir aldığı 30 bin Rumlu (Anadolulu) esiri, Erdebil'de Safevi dergâhına bağışlamasını da gayet güzel anlatıyor.

Bu günün diliyle konuşacak olursak, Şah İsmail, Azeri dilini konuşan, Azerbeycan devletinin temellerini atıp, Azerbeycan halkının13 birliğini sağlayan bir kişidir. Bu yüzden bugünkü Azeri devleti ile bu günkü Azeri aydınları, Şah İsmail'i benimseyip, onunla ilgili tarihi araştırmalar yapmaktadırlar. Azerbeycanın birçok "şehrinde" Şah İsmail'in adını taşıyan eserler, parklar, heykeller "mevcuttur" yanı vardır. Azerbeycan'da bu konuyu araştıran en yetkin isimlerden biri de Oktay Efendiyev'dir. Şah İsmail ile Safevi devleti konusu araştırılırken Azeri kaynaklarda taranmalıdır.

Oktay Efendiyev in Şah İsmail ile Safeviler konusunda birçok makalesi birçok kitabı olduğunu biliyorum14. Oktay Efendiyev in, "Azerbeycan Safeviler Dövlleti15" adlı kitabının PDF formatını, internet koşullarında paylaşarak, sanırım bu muhabbetin başlamasına neden oldum. Bunun iyi bir başlangıç olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu kitabın, konuştuğumuz konunun anlaşılması için çok önemli olduğuna inanıyorum.

Oktay Efendiyev Sovyetler Birliği döneminde yetişmiş, Azerbeycanlı bir tarihçidir. Onun çalışmalarını bu alana yoğunlaştırmasını, Sovyet bilim insanları teşvik etmişler16. Oktay Efendiyev in yazıları, özellikle de üzerinde konuştuğumuz "Azerbeycan Safevi Dövlleti" adlı kitabı incelenirse, Oktay Efendiyev'in farkı hemen fark edilir. Oktay Efendiyev kitabını hazırlarken, çoğunlukla Rus tarihçilerin, hatta Çinli tarihçilerin kitaplarından yararlanıyor. Bu açıdan bize farklı bir perspektif sunuyor. Oktay efendiyev'in kitabının sunuş bölümü diye bileceğimiz "Esas menbelerin ve edebiyatın hülasası" adlı bölümünü okursanız, burada konuyla ilgili kaynaklarını sergiliyor. Buna söylenecek hiçbir söz olamaz, bu ne batılı nede Anadolu yazarların kitapların da olmayan bir farklılıktır.

Oktay Efendiyev'in kitabında "Safevi Devletinin Avrupa ülkeleri ile siyasi alagaları" başlığı altında yazdığı kısımda, Safevi devletinin Avrupa devletleriyle siyasi ilişkileri konusunda yeterli bilgi veriyor. Ancak bu yazımın asıl konusu bu olamadığı için, bu konuya fazla girmek istemiyorum. Buradan, benim anladığım kadarıyla, bu dönemde daha çok Portekizle siyasi ilişkileri olduğu anlaşılıyor. Bunun sebebi de Portekizlilerin Hint Okyanusu üzerinden Hindistan'a ulaşmasıyla başlayan yeni ticaret noktaları oluşturmaya çalışması. Buradan aldığım bilgilerimi daha önceki bilgilerimle harmanlayınca, İbrahim Bahadır'ın ileri sürdüğü, "Osmanlı Sefavi çatışması bir anlamda İslam'la Hıristiyanlığın iki ayrı mezhebi arasındaki çatışmaydı" tezinin yanlış olduğunu görüyorum. Safevi Devleti, parçalanıp dağılmaya yüz tutan Akkoyunlu devletinin topraklarında, onun mirası üzerinde kuruluyor. Osmanlı Hanedanlığı, Anadolu'daki çoğu Sünni olan Türk beyliklerine saldırıp onları ilhak ettikten sonra, Yemenden Mısır'a, Mısırdan da Afrika'nın en ücra köşelerine kadar yaptığı gibi, Safevilerin ülkesine de, bir işgalci güç olarak girip, buraları talan ettikten edip, buraları ilhak etmeye çalışıyor. Safeviler de bu yabancı,

bu işgalci güce karşı direniyorlar¹⁷. Mesele bundan ibarettir. Osmanlının, Sefavi Kızılbaşlarına karşı işgalci, talancı, ilhakçı, politikasını Hıristiyanların kışkırtmasıyla açıklayıp bunu bir mezhep savaşı gibi göstermek akıl karı değildir. Tarih sınıflar mücadelesini, toplumsal çıkarların çatışmasının sergilenişini anlatır. Safevi tarihi, her anlamda bizim dersler çıkarmamız gereken kendi tarihimizdir. Aslında Sefevi tarihi bir anlamda tüm dünyanın incelemesi gereken bir tarihtir, çünkü burada yaptığı her işini rızalığa dayalı olarak yapan bir tarikat, bütün taraftarlarının desteğiyle devletleşerek farklı bir evrimleşmeye giriyor. Rızalığa dayanan eşitlikçi tarikat ilişkilerinin devlete dönüşmesiyle, neler değişip dönüşmeye başladığını incelemek açısından çokça malzeme sunan Safevi tarihi, araştırmacılara zengin bir malzeme sunmasından dolayı özel olarak incelenmesi gereken bir tarihtir.

Oktay Efendiyev in kitabının tümünü yapamasam da, içindeki bazı bölümleri bizim dilimize dönüştürüp (aktarıp - Çevirip) paylaşmayı düşünüyorum. Özellikle kitabın sonundaki, genel bir değerlendirme olan "Netice" adlı bölüm ile Sefevi ordusunu anlattığı bölümler, bu muhabbet içindeki birçok hususu (ayrıntıyı) açıklayan niteliktedir; bu açıdan kitabın tümünün, bu olamazsa bazı bölümlerinin okunmasını şiddetle öneriyorum.

Safevi tarihi konusunda o dönemde Safevi ülkesinde yazılmış önemli kaynaklardan söz ederken, Abdüllatif Kazvini'nin "Safevi Tarihi¹⁸" adlı kitabı ile Şah Tahmasb-ı Safevi'nin "Tezkire¹⁹" adlı kitabını da anmamız şarttır. Şah Tahmasb – Safevi'nin günlükleri niteliğindeki Tezkire adlı kitabı, ülkesine saldıracak Osmanlılar hakkında, Safevi Hükümdarının içten gelen duygularını yansıtması açısından çok ilginç bir kitaptır. Şah Tahmasb-ı Safevi'nin kitabı, Dr. Hicabi Kırlangıç'ın çevirisiyle, Anka yayımlarınca Eylül 2001 yılında yayımlanmış.

Abdüllatif Kazvin'in, "Safevi Tarihi" adlı kitabının önsözündeki şu bilgiyi de buraya aktaralım, "Safevi döneminde kırk tane tarih kitabı yayınlandığı için önceki dönemlere göre, kaynak açısından daha zengin bir dönemdir²⁰." Buraya şu bilgi notunu da biz ekleyelim, bu kırk kitaptan Türkçeye sadece Rumlu Hasan ile A. Kazvini'nin kitabı çevrilmiştir. Yani buradan bakınca görülen şu ki, bu konu bunca geniş bir malzeme olduğu halde biz bu hazineden uzağız.

Safevi coğrafyasında yazılan kitaplar bahsini bitirmeden, son dönemde Vedat Gencin, "İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)²¹" adıyla bir araya getirerek oluşturduğu kitabı da analım; Kitapta Çaldıran savaşı sonrasında Şah İsmail'in Osmanlı padişahına yazdığı mektubun tam metni de var.

Safevi Devletinin kuruluşu ile Şah İsmail konusunda yazılan en önemli kaynaklardan biride Prof. Dr. Faruk Sümer'in "Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerin Rolü²²" adlı kitabıdır. Türk Tarih Kurumunca yayınlanan Faruk Sümer'in kitabının, birinci baskısı 1992 yılında, ikinci baskısı da 1999 yılında yapılmış.

Bu alanda sön dönemde araştırmaları yayınlanan Prf. Tufan Gündüz'ün "Son Kızılbaş Şah İsmail²³" adlı kitabını özellikle anmak gerekir; kitap Yeditepe yayınlarınca 2010 yılında yayınlandı.

Bu konuyla ilgili Reha Bilge'nin "1514 Yuvuz Sultan ve Şah İsmail²⁴" adlı kitabını da özellikle belirtmek gerekir.

Şah İsmail Hatayi ile Safevi Devleti hakkında Değerli bilgiler içeren Nejat Birdoğan'ın Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik²⁵, adlı kitabı ile "Şah İsmail Hatai" divanını²⁶ da saymalıyız.

Tahran'da kitapçıları gezerken, Safevi sanatı, Safevi müziği üzerine Avrupalı araştırmacıların yazdığı şu kitapları görmüştüm. Bunlarıda burada yazmalıyım.

Asgar Javani, Hassein Aqajani İsfahan, Safevid Painting İsfahan.

Seyyed – Hosseyin Meisami, Safevid Music.

Art Hony Weleh, Artists For The Shah.

Reha Bilge'nin 1514 adlı kitabında, Safevi Devletinin Kızılbaşlıktan Şiiliğe nasıl evrildiğini anlatırken bu konuyu işleyen Avrupalı birkaç yazarlara atıfta bulunduğunu gördüm; burada şu kaynağı bir örnek olarak sunayım: Shol A. Quinn, Historical Writing during the Reign of Shah Abbas, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2000.

Bunları anmakla anlatmak istediğim hakikat şudur: Safevilerin edebiyattan (şiirden destana) müziğe, Resimden heykele, heykelden mimariye uzanan, son derece orijinal, çok gelişmiş bir sanatı var. Safevilerin yaptırdığı sarayları, köşklere, köprüleri,

meydanları gezince, hayretler içinde kalarak bunları görüyorsunuz. Bunu Avrupalı araştırmacılar bizden çok önceden görüp yazmışlar. Ayrıca Avrupalılar yıllar öncesinden, Safevilerin Kızılbaşlıktan Şiiliğe nasıl evirildiklerini de inceleyip yazmışlar, tartışmışlar. Avrupa’da örgütlü olan Alevi kurumları, bunların değerli yöneticileri, oralarda okuyup oraların dillerini bilen üyelerini, bunları incelemeye de yönlendirse iyi olur. Türkiye’de yaşayan, Avrupa dillerini bilmeyen benim gibi üyelerin asıl buna ihtiyacı var²⁷.

Safevilerin uyguladığı Kızılbaşlık ile Şiiliğin karşılaştırılmasını, İran’da Hümeyni’nin egemenliği ile sonuçlanan toplumsal akımın ideolojilerinden Ali Şeriatı “Ali Şiası – Safevi Şiası²⁸” adlı kitabında işliyor.

Değerli arkadaşlar. Bu yazı benim kendi okuduğum, kendi ulaşabildim kaynakları paylaştığım bir yazıdır. Benim bilmediğim, henüz ulaşamadığım kaynaklarda olabilir. Bu konuda bilgisi olan arkadaşların bildiklerini bizlerle paylaşırlarsa iyi olur. Örneğin Uzun Hasan biyografisi adlı bir kitabı aradım, arattım henüz bulamadım. Bu yazıyı yazdıktan nice zaman sonra bu konuda yazılmış çok önemli bir eser elime geçti şimdi onu da buraya eklemek istiyorum. Bu eser John E. WOODS’un “300 Yıllık Türk İmparatorluğu AKKOYUNLULAR”²⁹ adlı kitabıdır.

John E. Woods, bu kitabında Akkoyunlular İmparatorluğunun başlangıçlardaki oluşum sürecinden alıyor, en yüksek nokrasına geçtiği Uzun Hasan dönemine, oradan da Uzun Hasan’ın ölümüyle başlayan “Hanedan savaşları” sonucu yani Uzun Hasan’ın çocuklarının birbirleriyle savaşı sonucu imparatorluğun nasıl sönümlenip buradan Safevi devletinin doğuşuna kadarki süreci anlatıyor. Bu anlamda konunun anlaşılması için mutlaka incelenmesi gereken bir kitap bu.

Akkoyunluların en büyük hükümdarı diyebileceğimiz Şah İsmail’in dedesi Uzun Hasan’dan geriye doğru gidersek aile soy ağacının şöyle olduğunu görüyoruz. Uzun Hasan’ın anasının adı Saray ya da Sagra hatun babasının adı Pir Ali. Uzun Hasan’ın dedesinin adı Kara Yülük Osman Bey, Kara Yülük Osman beyin babasının adı da Pir Ali; Yani Uzun Hasan’ın babası ile dedesinin adları Pir Ali. Uzun Hasan’ın anası Saray Hatun devlet adına diplomatik görevlerde bulunuyor örneğin gelip Osmanlı

Padişahı Fatih Sultan Mehmet ile görüşüyor.³⁰ İslam coğrafyasında böyle diplomatlık yapan bir başka kadın daha var mı, olabilir mi bilmiyorum?

John E. Woods’un “300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlar” adlı kitabını incelediğinizde, hem Akkoyunlu konfederasyonu içindeki taht kavgalarının hem de Akkoyunluların Kara koyunlularla verdikleri kavgaların özünde ideolojik ya da dini

nedenden dolayı değil bir egemenlik kavgası olduğunu görüyorsunuz. Örneğin Kara Yülük Osman, konfederasyonun liderliği almak için kardeşleriyle, amcalarıyla savaşıyor, sonra Kara Yülük Osman ölünce, Kara Yülük Osman'ın çocukları birbirleriyle savaşıyorlar. Bu süreçte Uzun Hasan Kardeşlerini alt edip liderliği alıyor. Uzun Hasan ölünce bu defada Uzun Hasan'ın oğulları birbirlerine düşüp, birbirlerini bitiricesine birbirleriyle savaşıyorlar. İşte buradan Safevi devleti doğuyor. Safevi devleti Akkoyunlu topraklarında kuruluyor; Uzun Hasa döneminde Akkoyunlu imparatorluğu, Dayar-ı Bekirden bu günkü Afganistan'ın Herat şehrine kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsıyor.

Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasındaki bu savaşlarla ilgili bir fikir vermesi için, John E. Wods'un, Ebu Bekir Tihrani- isfahaninin Kitab-ı Diyarbekiriye adlı kitabından aktardığı, Karakoyunluların başkanı Kara Yusuf'un Akkoyunluların başkanı Kara Yülük Osman'a yazdığı mektuptan şu bölümü buraya almak istiyorum:

“ Her ikimiz de Türkmen soyundan olduğumuza göre, birbirimize üstün olmak için uğraşmayalım ve birbirimizle çekişmeyelim. Her ikimizde kendi Anadolu ve Timurî düşmanlarımızla uğraşalım. Çünkü senin için en uygun siyasa, daha iyi bildiğin Anadolu ve Suriye'ye, benim içinse Çağataylar üzerine saldırmaktır.”³¹ Ama bu mektup ya da bu niyet aralarındaki çekişmeyi sonlandırmıyor. Benim buradan çıkardığım sonuç şudur, bu savaşlar yazarın “Haneden Savaşları” dediği egemenlik kavgalarıdır. Osmanlı Hanedanlığının da, hem Anadolu'daki Türkmen beyliklerine saldırıp onları ilhak edip kendi topraklarına katması, hem Mısır'daki Memluklara saldırıp orayı ilhak edip kendi topraklarına katması dini ya da ideolojik nedenle yapılan savaşlar değil Osmanlı Hanedanlığının buralarda egemenlik kurup buraları sömürme savaşlarıdır. Osmanlı Hanedanlığının, Safevi Devletine saldırmasının da aynen böyle olduğunu düşünmek gerekir. Haçlı savaşları, Napoleon'un Avrupa'ya cumhuriyeti yaymak için yürüttüğünü söylediği “Napolyon savaşları da böyledir.

Değerli dostlar. Şah İsmail önderliğinde kurulan Safevi devleti konusu üzerinde epeyce durulup, birçok veçheleri ayrı ayrı incelenecek bir konu. İlerde yeri geldikçe, orada, söylemem gereken söz olduğunu düşündükçe, daha başka yazılarda yazacağım. Bu yazışmaları okuyunca uyku tutmadı, kalktım bunları çala kalemde olsa yazdım. Sürçü lisan etmediğimi umuyorum, ama imla kurallarına uymamış olmamdan dolayı kusurlarıma bakmayın. Bu işi iyi bilmediğimi, böyle bir kusurum olduğunu biliyorum.

Aşk ile. Kasım 2012.

Rıza Aydın.